

O RAZMERJU MED ETNOLOGIJO IN KULTURNO ANTROPOLOGIJO TER PREDVSEM O TEORII V ETNOLOGIJI

Žolčno provokativni esej za enkratno uporabo

RAJKO MURŠIČ

"Ni ničesar bolj uporabnega od dobre (matematične) teorije"

David Hilbert

Vprašanja o razmejitvi med etnologijo in kulturno antropologijo mi pravzaprav nikoli niso predstavljala posebej pomembne teme, toda ko sem se začel spraševati o ključnih težavah "akademskega diskurza", ki na Slovenskem (celo v okviru našega Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo) na nek način ne more steči (ker ni sogovornikov?!), sem ugotovil, da to ni le sofistčna vaja za iskanje "differentie specifice" v smislu označevanja meja med posameznimi vrtički. (Stvar pač, ki je slovenskemu vrtičkarskemu značaju naravnost vrojena). Ob vprašanju razmerja med etnologijo in kulturno antropologijo sem brez premisleka (in pomislekov) trdil, da sicer imata obe skupno metodo, da pa se v nekaterih dosežkih (torej ciljnih) in pristopih (pronicanjih k "stvari sami") pač nekoliko razlikujeta. Vendar ne tako radikalno, da bi bili povsem komplementarni. In skupna točka obeh je (zmeraj bila) značilna metoda terenskega dela, ali natančneje: tehnike opazovanja z udeležbo (ali vsaj opazovanja in zapisovanja). To "zapisovanje" seveda lahko prevedemo v "grafijo", v našem primeru v "etnografijo", torej popisovanje "ljudstva" (kakršnegakoli ljudstva pač, ki mu je mogoče potegniti nek skupni imenovalac in ga razmejiti od "Drugih"). Ne glede torej na to, če govorimo o "ljudskem kot podkulturni plasti znotraj nekega celotnega zbira kultur(e) dane populacije na določenem prostoru" (narekovaji so namenjeni oznaki dvoumnosti sintagme in ne nakazovanju nekega citata!) ali če poskušamo "ljudstvo" zaradi težav pri abstrahiranju nekega zgodovinsko pogojenega pojma pomesti pod preprogo. Pojem ljudstvo je problematičen zaradi dvojne perspektive, s katere ga mora obravnavati slovenska etnologija. Angleški ekvivalent "Folk" ali nemški "Volk" nista tako zelo vprašljiva oz. bivalentna, ker ga lahko povsem jasno in enoznačno uporabljajo v okviru raziskav predmoderne dobe in njenih ostalin oz. prežitkov. Pri nas ima pojem ljudstva še zmeraj (ne samo politično) vitalno uporabno vlogo v vsakdanji kognitivni praksi predvsem zato, ker se njegov koren razlikuje od nemškega ali angleškega. Izhaja namreč iz pojma "ljudje", zaradi česar ga lahko brez zardevanja uporabimo tudi za "množice" v sodobnem svetu. Sodobna "ljudska kultura" (v "ljudskem", človeškem, ne "folk" smislu) je danes kultura množic. Problem slovenske etnologije pa je v tem, da je edini vrtiček, ki ji ga priznavajo ostale stroke kot njenega, prav "gartlc" tradicionalne "ljudske" kulture, torej kulture najnižjega sloja v predmoderni družbi, ki je ni več, čeprav je slovenska družba postala "moderna" šele v drugi polovici tega stoletja, o tem si ni treba delati iluzij.

Tu se pravzaprav razpira vprašanje "stare" in "nove" etnografije. Tega torej, kar imata skupnega etnologija kot Völkerkunde in etnologija kot Volkskunde, in kar imata skupnega etnologija in kulturna antropologija. In glej ga zlomka! Etnografija (na Slovenskem) pravzaprav sploh ni jasno opredeljena. Vsaj v moji zavesti ne. In predvidevam, da tudi v zavesti etnologov, ki so šli skozi študijski proces v zadnjem obdobju, ni. Na začetku študija so nas pač naučili, da smo se na Slovenskem odločili pod skupni imenovalac etnologije umestiti krovno vedo za znanstveno raziskovanje "zgodovine načina življenja in t.i. ljudske kulture" (ne le na Slovenskem!). To, da se ta krovna veda ne more distancirati niti od ("antropološke") teorije niti od ("etnografske") prakse, je prišlo v zavest skozi prakso samo, toda ves čas sem imel občutek, da sodobni etnologi večinoma počnejo to, kar je nekoč sodilo pod področje "etnografije". Poleg združevanj neposrednih empiričnih pristopov in komparativne analize (kar bi naj bil sinonim "stare" etnologije, še posebej v navezavi na obravnavanja neevropskih ljudstev iz tradicije nemške "Völkerkunde") je sodobna etnologija (na Slovenskem) pohrustala tudi (v veliki meri iz slavistike izšlo) "narodopisje" in "narodoznanstvo, narodoslovje", katerega del se je osamosvojil v "folkloristiki", ki je "postala" nekoliko samostojna, nekoliko pa je ostala nekakšna podveda etnologije. Status folkloristike je bil v korpusu akademskih predavanj na Oddelku za (takrat še) etnologijo (brez kulturne antropologije) zelo zamegljen.

Ne samo v praktičnih opredelitvah ("etnografski" muzej, "narodopisni" inštitut) pa so zombiji - strokovni izraz "prežitki neistočasnih struktur v neki znanstveni stroki" bi bil veliko premil in zamegljujoč - iz preteklosti na specifičen način ne samo preživeli "obdobje uničujočega totalitarnega štiridesetletja" ampak še zmeraj povzročali veliko konceptualne zmede (če sem seveda kot študent stvari vsaj približno pravilno dojel). Dejstva, da ni bila nikjer omenjena antropologija (ki sem jo, to pa že moram odkrito priznati, želel študirati že v gimnaziji, ko sem se prvič srečal s Frazerjem, Lévi-Straussom in Malinowskim, medtem ko takrat nisem poznal nobenega "pametnega" etnološkega dela, zaradi katerega bi se želel "vpisati na etnologijo"), si takrat nisem jemal k srcu, saj so bila dela (in z njimi povezane teorije), o katerih sem nekaj vedel že prej, zelo skrbno in brez predsodkov omenjena (in prikazana) v učbeniku "Obča etnologija". (Nihče se ni spotikal ob dejstvo, da je velika večina teorij, katerih zgodovinski prikaz najdemo v tem delu, dejansko antropoloških. Nasprotno!).

Toda ko se sedaj poskušajo antropološki pristopi na nek način "emancipirati" (znotraj ali ob etnologiji, to je sedaj vprašanje), lop po njih! Le zakaj? Zaradi narcizma majhnih razlik? Morda, a verjetno res ne samo zaradi tega.

Izhodišče problema "rojevanja antropologije na pogoriščih (?) etnologije" sem torej nekako nakazal: problem gotovo leži v etnologiji. Kakšen je širši - dejanski - pomen etnologije znotraj polj "fundamentalnih" (torej samostojnih, ne pomožnih) družboslovnih, historičnih in humanističnih znanosti na Slovenskem? Takšen, kot si ga stroka izgradi skozi prezentacijo svojega dela (jasneje: skozi dela posameznih etnologov) v javnosti: torej na podlagi literature, razstav, muzejsko-arhitekturne

prezentacije, sodelovanja etnologov v vprašanih nekaterih segmentov vodenja države (sprejemanja odločitev na lokalnih nivojih) ter nenazadnje v "širši javnosti" (medijih), kjer etnologija zmeraj nastopa z imeni in priimki. In kakšen je rezultat? Za etnologijo - vsaj jaz imam tak občutek - naravnost porazen, saj se je mediji (in "država") spomnijo samo v primerih "narodne" (ali narodnjakarske) tradicije: v zvezi s "starimi običaji", "narodnimi jedmi" in podobnim...

Problem je - po mojem - v tem, da (še posebej slovenska) etnologija (kot vse kaže) nima niti lastnega (čtetudi "posvojenega") teoretičnega korpusa niti (morda) povsem razjasnenih metodoloških postavk. Veliko večino etnoloških del lahko "zunanja" javnost stlači pod etiketo "domačijskosti", kar pa žal ne velja le za poljudno napisana dela, ampak malodane za vsa dela, ki kakorkoli dejansko "fungirajo" v javnosti. Bom zelo jedek: kljub temu, da je recimo Praznično leto Slovencev dr. Nika Kureta nedvomno epohalno delo, ki vzdrži vsako, še tako nedobronamerno kritiko, se nanj sklicujejo neetnologi samo ob najbolj banalnih priložnostih (ko so pahnjeni v krogotok letnega praznovanja) in vlačijo na plano nekatere citate o "starosvetnih šegah in navadah" (narekovaji zaradi ironizacije!) ali, kar je še huje, o lepih starih "narodnih običajih". Podobno je z ljudsko umetnostjo in podobno usodo žal doživlja tudi profano prikazovanje ljudskih obriti. Etnologije se tudi po njeni lastni krivdi (in to je moj temeljni očitek!) drži etiketa domačijskosti, romantičnosti, ideologije "Blut und Boden", kmečkosti (tudi v smislu "zaplankanosti"). Ne ukvarja pa se s fenomenom, ki v živo zadevajo sedaj živeče ljudi, njihovo vsakdanje življenje, sodobnost. Na tej točki (slovenska) etnologija - kljub nekaterim zelo smelim in relativno odmevnim poskusom ob koncu sedemdesetih let - onemi. Zakaj? Ker nima teoretičnega orodja, s katerim bi lahko razkrivala za slovenski vsakdan iritantne in vznemirljive (vsakdanje!) življenjske fenomene (recimo "urbane folklore", razlage subkultur, fenomena NZG, fetišiziranja avtomobilov, vprašanja mentalitete podjetništva, igralništva, aferizma, "foušije" in podobnega - ne, "psiholoških" aspektov in množične kulture se tradicionalna etnologija izogiba kot hudič križa). Bom še bolj zloben: edini teoretični koncept, ki si ga slovenski etnologi upajo uporabljati, je Van Gennepova konceptualizacija "obredov prehoda", to je koncept, star malodane stoletje, in je zares pripraven le za zelo ozek segment "socializacijskega" obredja, v uporabi tega koncepta kot metafore pa se seveda skriva pomanjkljiva refleksija (kritika) samega koncepta. O tem, da obstajajo strukturalne analize, semiološki pristopi, Webrova "socialna" fenomenologija ali Schelerjeva psihološka fenomenologija, da ne omenjam simbolnega interakcionizma, dekonstrukcije, hermenevtike, psihoanalize ali celo kulturne ekologije in etnometodologije ter ostalih modnih muh teorije. O tem pač povprečen slovenski etnolog ne ve prav veliko. Malodane nič. In to je njegov temeljni problem. Bojim pa se, da tudi če bi jih poznal, jih ne bi znal uporabljati znotraj tradicionalističnih ("domačijskih") raziskovalnih usmeritev. Toda to ni vse, primanjkljaj teoretičnih orodij bi etnolog lahko spretno kompenziral z obširnimi poznavanjem empiričnega gradiva o "tradicionalni kulturi" (kar bi mu lahko prišlo prav ob kontaktih z ostalimi strokovnjaki z drugih področij in laiki)! A ga v splošnem nima in ne more imeti! In za to je (bil) deloma kriv tudi predmetnik na Oddelku, ki niti empiričnega poznavanja ni zahteval (ali favoriziral) v zahtevani (široki) meri. (Sedaj, ob samostojnem

študiju etnologije in/ali kulturne antropologije, se stvari vendarle popravljajo, a rezultati bodo shodili šele čez čas). Ob vprašanih teorij pa je treba dodati še dejstvo, da zgodovinski oris "etnoloških" teorij (ki je sicer predpogoj vsakega manipuliranja z njimi) nima niti približno enakega pomena kot uporaba teh teoretskih prijemov v praksi.

Naj se vrnem na prej izrečeno trditev o pomanjkanju teorije. Ne gre (samo) za to, ali je povprečen etnolog usposobljen za delo v muzeju, konzervatorski ustanovi ali v "samostojni dejavnosti". Vsak med nami pač slej ko prej skoči v vodo in splava (ali pa vsaj hlasta za zrakom in čaka na penzijo). Predvsem pri zbiranju terenskega gradiva je povprečen etnolog vendarle dokaj spreten. Problem je na meta-nivoju. Ne na metodološkem, ampak razlagalno sintetičnem (ne bom zapisal analitično-sintetičnem, ker bi govoril o lesenem železu). Če se izrazim drugače: laiki, strokovnjaki iz sorodnih strok, pa tudi strokovnjaki iz katerihkoli drugih področij morajo pred etnologijo dobiti "rešpekt" (spoštovanje). Etnologija se mora prikobacati do stopnje nekakšnega "presežnega diskurza", do določenih "internih", dobesedno "ezoteričnih" postavk, ki niso zlahka umljive "tujcem". To pa bodo etnologi dosegli samo, če bodo znali svoje delo odeti v spoštovanje vredne krpe. Dokler bodo ostali strokovnjaki ugotavljali, da bi oni lahko napravili isto kot etnologi (ali pa še bolje), če bi si le vzeli čas, bo (za etnologe in etnologijo) hudič. Ko pa bodo dobili signal: pogledjte, TO pa lahko razišče in POJASNI zgolj in samo etnolog (in prav nihče drug), bodo na etnologijo gledali vsaj malo bolj spoštljivo. Ne me razumeti narobe, ne mislim pljuvati po etnologiji in njenem delu, češ da so vsa etnološka dela po svojem značaju bebava, trivialna, preprosta, nezanimiva, abotna ali smešna. Zelo dobro se namreč zavedam, kaj pomeni zgolj zb(i)rati podatke o "danem stanju stvari" znotraj še tako banalne teme iz vsakdanjega življenja. Moj namen je nasproten: z vključevanjem antropološkega metodološkega aparata (in ob vključevanju teorij, ki segajo daleč onkraj družboslovja in teorij znanosti) poskušam (vsaj sam) etnološko razlagalno delo povzdigniti na nivo spoštovanja vredne učenosti. Na neki točki pa se skrajne teorije in najbolj "banalna" etnografija srečata, na točki "kontekstualizacije", v sosesčini točke primarne razlage. Razmerje med (etnološkimi, antropološkimi) teorijami in etnografsko prakso je nekako takšno kot razmerje med matematiko in fiziko. Obe vedi sta zelo jasno ločeni, toda po nekem čudežu vsak (?!), še tako "odbit" matematični umotvor slej ko prej postane uporaben v "praksi" fizike. Fizik si brez matematike ne more veliko pomagati, zakaj naj bi potem "etnograf" soliral brez uporabe (aplikacije) spekulativno zasnovanih teorij družbe, kulture in človeka?

Naj se ponovno vrnem k etnografiji. Že nekajkrat sem brez komentarja načel temo "zbiranja podatkov". Ker izhajam iz pluralno pozitivističnega (mislite si o tem, kar hočete, ampak naslanjam se na Bertranda Russla, Thomasa Kuhna in metodološki anarhizem Paula Feyerabenda), materialistično hermenevitičnega, fenomenološko strukturalnega ter funkcionalističnega in obenem historicističnega zornega kota, zelo dobro vem, da ni od teorije neodvisnih dejstev. Niti v matematiki in fiziki, še manj pa v družboslovju in humanistiki. Zato etnografsko zbiranje podatkov nikakor ni pasivno pribeleževanje objektivnih, pred našimi očmi dogajajočih se naravnih in

kulturnih danosti, ampak je plod kaprice: kaprice, ki izhaja iz vrednotenja sveta in njegove subjektivne strukturne delitve na tiste fenomene, ki nas zanimajo in tiste, ki nas ne zanimajo. Seveda. To tako ali tako vemo, boste rekli, in za to ne potrebujemo lakanovskih štirih diskurzov. NI RES! Prav Lacan bi nam znal povedati, da diskurz pravzaprav sploh ni možen, da izhaja iz lastne nemožnosti in se vanjo tudi ukrivi, da poskuša zapolniti izhodiščni ireduktibilni razcep. Da je izhodiščni razcep generator moči diskurza, obenem pa tudi njegov grobar. In da je človeško bitje predvsem govorilo, ki blebetea neumnosti, katerih jedro se skriva v "algebri nezavednega". Blebetam? Še huje je. Etnološka samopodoba tako akademske discipline kot dejavnosti vseh živečih in delujočih etnologov (kajti, kaj pa je etnologija mimo prepleta misli in izkušenj posameznih živih in mrtvih etnologov?) determinira podobo njenega jedra v zunanjem svetu. Če bi svoje početje smatrali za najpomembnejšo znanstveno dejavnost na svetu, bi nam to (bržkone) verjeli tudi drugi. In mi, etnologi, ki bi morali poznati tudi teorije različnih (morda celo nekompatibilnih) kognitivnih sistemov, bi morali še kako vedeti, da se vsaka ideja slej ko prej manifestira v dejanskosti, pa naj bo še tako absurdna. Te in takšne še najhitreje.

Že zopet sem se odmaknil od temeljne poante. Vir nerazumevanja med etnologi (med njimi je še vedno veliko "tradicionalistov"; ti so pogosto melanholični, malodane nesrečni romantiki, a je njihovo delo vseeno spoštovanja vredno) in (kulturnimi ter socialnimi) antropologi je v dejstvu, da so oboji v največjem delu svojega praktičnega del(ovanj)a pravzaprav etnografi. Zrcalce, zrcalce na steni... pa jim (obojim) kaže isto sliko. In kdo je potem bolj pravoveren? Tisti, ki imajo za seboj dolgo zgodovino artikuliranega raziskovanja, ali tisti, ki se kot tujek lotevajo preurejanja njihovega vrtička? Pravoveren - čému? Idealu človečnosti? Nacionalnim resonancam? Tradiciji? Ali so morda etnologi preoblečeni zgodovinarji, antropologi pa našemljeni filozofi- empiristi? Antropologi racionalistični kirurgi za posege v (občem) kulturnem tkivu, etnologi pa nekakšni fizioterapevti v domovih za onemogle? Dajte no.

Ta metaforični govor je (bil) namenjen uvajanju ciljne teze: trdim, da pri sedanjem "prevrednotenju vrednot" ni problem v antropologiji, ki poganja korenine v vseh humanističnih, družboslovnih, historičnih vedah in celo v okvirih "resnih" znanosti (Heisenbergov princip v kvantni fiziki ali antropične ideje v kozmologiji so seveda izrastek antropologizacije ireduktibilne znanstvene izkušnje, a to ni naša tema); problem je v etnologiji. V njeni pritlikavi podobi znotraj "spora oddelkov" (ne več "spora fakultet"). Še enkrat se je treba vprašati, kakšen je predmet etnoloških raziskav, kakšne so njene metode dela, ali obstaja njena in samo njej lastna metodologija, ali obstaja kakšna teorija, ki so jo porodile zgolj in samo potrebe po razlaganju zbranega materiala o njenem predmetu? Poglejmo dejstvom v oči: "ljudska kultura" je padla na spolzkem pojmu "ljudstva", koncept raziskav načina življenja še zmeraj lebdi v praznem prostoru (z, žal, zaustavljenim projektom raziskav "Načina življenja Slovencev v 20. stoletju"); metode dela si etnologija deli z ostalimi historičnimi in družboslovnimi strokami, medtem ko je metoda terenskega dela pravzaprav etnografska metoda (še bolje rečeno: terenska metoda je lahko

Repen - Kraška ohcet (foto: M. Magajna)

celo sinonim za etnografijo; kajti ta metoda ni dovolj "čista", pozitivistična, onkraj teorij, da bi lahko ostala "zgolj" metoda, zmeraj ji spodrsne v "opisovanje" in s tem v "razlaganje" oziroma "prevajanje") in kot taka skupna (v prvi vrsti) etnologiji in kulturni antropologiji. Ko se povzpemo na metodološki nivo, se stvari še dodatno zapletejo, saj se procesi "sistematiziranja znanja" pravzaprav nujno križajo z ostalimi metodološkimi aspekti ved, ki parcialno obravnavajo tematiko, ki se je loteva

etnologija (gre za uporabo obče komparativne metode, genetičnih pristopov, klasifikacijskih shem etc.) in potemtakem noben metodološki pristop ni zgolj in samo (ali vsaj pretežno) "etnološki". O teorijah kot kroni znanstvene dejavnosti - v smislu Kuhnovnega pojmovanja "paradigem" oz. "normalnih znanosti", da se razumemo (mimogrede: koliko etnologov je prebralo Kuhново delo o revolucijah v znanosti in lahko ve, na kaj ciljamo?) - pa v etnologiji pravzaprav ni mogoče govoriti. Morda tudi zato slovenska etnologija doslej še ni načela kakšne etnogeneze Slovencev. Ne vem. Vem pa, da se slovenska etnologija ne more ponašati z nobeno teorijo, ki bi pomenila krovno spekulativno osmislitev celotnega empiričnega gradiva delovanja generacij narodopiscev, etnografov, etnologov in amaterskih zbiralcev "ljudskega blaga", da o domoznanski "empiriji" niti ne govorim. Ali si sploh lahko predstavljamo "teorijo etnologije Slovencev"? Ali nam ta sintagma ne zveni rahlo "čudno" (zakaj, pri Perunu, so fiziki lahko tako duhoviti, da govorijo o "čudnosti" kvarkov, mi pa si ne upamo poimenovati stvari niti z ustreznim nazivom?), pravzaprav rahlo abotno (če uporabim pribljubljen Sovretov izraz)? Ja, zato menda, ker Slovenci svoje teorije, torej teorije o sebi sploh ne potrebujejo. Pač so. So, in pika. Obstajajo, in čudi se nad dejstvom, da obstajajo. In nad tem dejstvom bi pač morali vsi biti lepo fascinirani in se zgolj čuditi, ne vedoč, da je (bilo) čudenje (thaumazein) vir starogrške filozofske spekulacije (znotraj katere so bile seveda tudi teorije, ki bi jim danes lahko rekli etnološke, recimo o tem, da bi ljudje upodabljali svoje bogove v obliki krav, če bi bil njihov odsev v zrcalih enak kravjemu). Ne. Ljudstvo, et(h)nos, narod, kulturo, predmete in izročilo je treba teoretično osmisлити. Ali ugotoviti, da teorija o "bistvu predmeta etnologije" nima nobenega pametnega smisla. Tudi skeptični racionalizem (pozitivizem) bi bil dobrodošel. Pravzaprav v slovenski etnologiji ni le premalo skepse, premalo je tudi dobrega, starega, klenega pozitivizma, preveč etnologov se namreč utaplja v bitju (narodovega) srca, a to je že druga tema. Pravzaprav je, če malo bolje premislim, res zelo trapasto od mene, da sploh pomislim na "genuino" (ali imamo slovenski izraz za to: morda "samobitno?") teorijo etnologije. Zopet je treba k sosedu na pomoč: ali si predstavljate, kakšen naboj bi imela uporaba nekaterih modnih (kulturnih in socialno) antropoloških teorij pri raziskavi, recimo škofjeloških kruhkov? Kulturno ekološki prikaz tega fenomena, ali semiološki način prikaza elementov iz ljudskega predmetnega sveta (recimo peče, ali morda umestitve in razlage sodobnih predmetov, recimo traktorja ali modernih avtomobilov kot nujnega atributa uspešnega slovenskega podjetnika, v "ljudskem mentalnem univerzumu") s teorijo, recimo, kognitivnih identifikacijskih mrež? Ali morda semiološke analize besedotvorja (na označevalnem nivoju) za posamezne dele oblačil, recimo hlač, skozi zgodovino? Ali pa morda materialistična (fiziološka) analiza načina petja v različnih slovenskih pokrajinah? Ali fenomenološko lupljenje plasti na primeru doživljanja religioznega obredja v ponovno prebujajoči se katoliški srenji? Premalo teorij poznamo, vam povem, gospoda! Predvsem etnoloških. Zato bomo po asfaltu še naprej hodili bos. Ali obuti kvečjemu v izposojene opanke.